

Късни отгласи от така наречения *Княжески изборник* в славянските литератури

Анисава Милтенова

Институт за литература, Българска
академия на науките (София)

Поздние отзвуки так называемого *Княжьего Изборника* в славянских литературах

Анисава Милтенова

Институт литературы
Болгарской академии наук (София)

Резюме

В палеославистиката е изказано мнение, че прототип на *Изборника от 1076 г.* представлява реконструиран състав, означен като *Княжески изборник*, който възхожда към времето на българския цар Петър (927–969). Статията представя обзор на съдържанието на три ръкописа, в които се намират преписи на съчинения от т. нар. *Княжески изборник*: № 162 от сбирката на Московската духовна академия, от XV в., руски по произход; сборник-конволют от Хилендарския манастир № 189, съставен от две части — част I от началото на XVII в., вероятно писана от молдавски книжовник и част II — 1684 г., руска по произход; № 280 (333) от сбирката на Св. Синод на Румънската православна църква, XV–XVI в., молдавски по произход. Изказват се предположения за източниците на тези ръкописи и пътя, по който са проникнали текстовете, идентични с *Княжеския изборник*.

Ключови думи

Изборник от 1076 г., паренетична литература, компилативни състави, въпроси и отговори, поучителни глави

Резюме

В палеославистике высказывалось мнение, что прототипом *Изборника 1076 года* является так называемый реконструируемый *Княжий Изборник*, составленный при болгарском царе Петре (927–969). Настоящая статья дает обзор содержания трех рукописей, в которых содержатся списки произведений из этого *Княжьего Изборника*: № 162 из собрания Московской духовной академии

РГБ (XV в., русского происхождения); сборник-конволют из собрания Хиландарского монастыря № 189, состоящий из двух частей (первая — начала XVII в., по всей видимости, молдавского происхождения; вторая — 1684 г., русского происхождения); № 280 (333) из собрания Синода Румынской Православной Церкви, XV–XVI вв., молдавского происхождения. Автором делаются предположения об источниках этих рукописей и о том, каким образом тексты, идентичные тем, что содержатся в *Князьем Изборнике*, попали в эти сборники.

Ключевые слова

Изборник 1076 г., паренетическая литература, сборники, вопросо-ответная литература, учительная литература

Разцветът на паренетичната книжнина по време на Първото българско царство не подлежи на съмнение. Този дял от литературата има преобладаващо преводен характер и следва византийските традиции, като към него най-общо се причисляват флорилегии, патерици, съчинения върху аскетичния живот и усъвършенстването на монасите и др. В тази тематика, концентрирана около монашеското “ангелско житие” и отправянето на молитвата, се вписват редица догматични съчинения, сбирки от проповеднически и дидактични четива и др. Молитвената природа на “божественото четене” в манастирите и извън тях е описана от редица автори [ROUSSE 1976; LESLERQ 1982: 46–48; 112–115; VEDER, TURILOV 1994: XVII–XXII; РОМАНСНУК 1997; РОМАНЧУК 1999: 37–38; ПРОХОРОВ 1999: 44–58].

Паренетичната книжнина включва редица сборници от извлечения (ексцерпти), които се обозначават като флорилегии. Събирайки на едно място материал от много източници, те представляват един вид “мини-библиотека” от най-важни текстове за вярата. Към преводите от готови византийски образци се отнасят напр. *Пандектите* на византийския монах Антиох (VII в.), преведени през X в. в България, като първообразът е бил написан на глаголица [Милтенова, Павлова 2003: 61–66; Роровски 1989]. Не по-малко важни са сборниците, които са продукт на компилаторската работа на книжовниците — подбор от готови преводи и добавяне на нови както на равнището на композицията, така и на равнището на преработката на текстовете. Сред ранните флорилегии се сочи т. нар. *Минеен изборник* [Буланин 1990; 1991; 2014а; 2014б; 2014в], (включен във Великите чети-минеи под датата 29 февруари), текстове от който по-нататък се откриват в други сборници. Характерно за съставите е преплитането и съчетаването на отделни извадки от изворите, като в тези структури, макар и обновени, ясно личат следи от по-ранните стадии в традицията на текста.

По времето на цар Петър (927–969) доминанта в литературния процес е компилирането от готови преводи. Именно в тези

десетилетия се формират голяма част от обемните старобългарски антологии. В манастирите се съставят сборници от ексцерпти, които представляват компендиуми за усъвършенстване на монасите в аскезата и изобщо за християнския морал. Образец на тези състави е оцелял в покъсен сръбски препис — *Хиленд382*, датиран към XIII–XIV в., безюсов, преобладаващо едноеров рашки правопис, състоящ се от три дяла: антология от съчинения на отците на църквата и тълкувания към тях, част от *Първия Симеонов сборник* (Изборник от 1073 г.) и част от *Златоструя*. В първия дял под заглавие: *Сѣго исидора. ѿ отиѣтани и безмълвни и чрьнь(ч)стѣмъ жити* са включени цикъл от ексцерпти с назидателен характер от съчиненията на отците на църквата, гномологий (сбирка от сентенции), историко-апокалиптични текстове, съчинението на св. Методий Олимпийски за свободната воля и др. Извлеченията в първия дял на сборника са номерирани от 1 до 154 и се отличават с голямо разнообразие на имената на авторите (там, където са указани, тъй като по-голямата част са анонимни) — св. Йоан Златоуст, св. Василий Велики, Максим Изповедник, Ипатий Ефески, Иполит Римски, Анастасий Ерусалимски, Григорий Ниски, Паладий мних, Ефрем Сирий, Исидор Пелусиот, Теодор Студит и др. Сред тях е включена сбирка от 166 наставления, тълкувания на Свещеното писание от патристични автори и сентенции от старогръцки философи (Аристотел, Протагор, Демостен, Сократ, Диоген и др.), т. нар. *Florilegium Mosquense*. Този дял от сборника завършва с поучение за праведния живот на християнина според апостолските наставления, което представлява старобългарски превод на откъс от раннохристиянското съчинение *Constitutiones Apostolorum*. Текстовете вероятно са преведени от идентичен по съдържание византийски флорилегий с предполагаем константинополски прототип [Милтенова, Гетов 2002: 305–320; Гетов 2006]. Хилендарският флорилегий има две по-късни копия: *Рум72* и *Рум310*. Съставът на трите сборника е сравнително добре проучен [Михаила 1977: 255–280; 1987: 3–20; Иванова 1979: 57–96; Томсон 1993: 40–50; Miltenova 2013] и показва как в манастирите на Света гора са се запазили ранните преводи.

Безспорен продукт на книжнината с паренетична насоченост е сборникът, достигнал до нас в най-ранно руско копие, известно като *Изборник от 1076 г. (Изборник на грешния Йоан)*. Процесът на неговото композиране и ръкописната традиция на съставящите го части са изчерпателно проучени [Ведер 2005а; Мушинская, Мишина, Голышенко 2009; Мушинская 2012; Буланин 2012 и др.], но въпреки това съдбата му продължава да предизвиква дискусии [Уханова 2013]. Протосборникът, който се реконструира в резултат на текстологическото изследване, е наречен *Княжески изборник* — поради предположението, че е формиран с покровителството на владетеля с цел образование и възпитание на

неговото потомство [ФЕДЕР 2008]. Той обединява извлечения от вече преведени дидактични съчинения: *Житие на Нифонт Константинополски*, *Стословец на Генадий Константинополски* (V в. — 471 г.), *Златоструй*, *Симеонов сборник*, *Скитски патерик*, *Житие на Теодора Александрийска*, *въпроси и отговори на Псевдо-Атанасий Александрийски*, *сентенции на Менандър*, *наставления на дякон Агапит* за добро управление на владетеля и др. При един следващ етап съставът се обогатява с части от *Египетския* и *Скитския патерик*, *Лествицата* на Йоан Синайски, текстове от Йоан Златоуст, библейската книга *Премъдрост на Исус син Сирахов* и др. Именно в резултат от тази „компиляция от компилации“ до нас е достигнал *Изборникът на грешния Йоан* [ФЕДЕР 2005А]. Въпреки дискусиите по какъв начин е възникнал *Княжеският изборник* и какъв е бил първоначалният му състав (изложени в обширната рецензия на [Буланин 2012]), времето на оформяне на архетипа, неговото съдържание и преславския произход на първообразите единодушно се приемат от повечето палеослависти днес. Продължават да се издирват ръкописи, които по някакъв начин кореспондират с този архетип, тъй като те могат да хвърлят допълнителна светлина върху него.

Известните ръкописи с южнославянски произход, запазили части от съдържанието на *Княжеския изборник* са ограничен брой, докато руските преписи са много по-многобройни и много по-пълни. Частични български и сръбски преписи се съдържат в следните сборници: *НБКМ 1037* (идентифициран от У. Федер), *НБКМ 433* (анализиран от Б. Ст. Ангелов), *БРАН 13* и един изгубен ръкопис от манастира Язак, от XIV в., чиито първи редове са преписани от О. М. Бодянки [Ангелов 1979: 28]. По-представителен и твърде архаичен състав (както бе установено напоследък) е запазен в сръбския по произход сборник *Воскр115*¹. От предварителното проучване на ръкописа стана ясно, че той заема изключително важно място в традицията на флорилегиите и пази ясни следи от преславските състави, които са продукт на епохата на цар Петър (за което стана дума по-горе) — сбирка слова от *Златоструй*, както и уникален комплект от три творби на Петър Черноризец в южнославянски (сръбски) преписи. В сборника са включени и произведения, преписите на които са идентични със *Супрасълския сборник* от X в.: „Слово на светите отци за таксиота“ и „Из житието на Григорий папа Римски“, както и патеричният разказ за Павел Препрости (но в друга редакция). Десет текста са идентични с *Княжеския изборник*, съхранени са без редакционна намеса и вероятно са попаднали

¹ Ръкописът е дело на сръбския книжовник Дамян. А. А. Турилов посочва, че през 1650-те години ръкописът се е намирал в Хилендарския манастир и вероятно бил сред книгите, набеязани от Арсений Суханов за изпращане в Москва. През 1655 г. сбирка от славянски ръкописи е подарена от светогорски сръбски духовници на патриарх Никон, сред които е бил и настоящият ръкопис [Турилов, Фомина 2000].

във *Воскр115* чрез древен източник, близък по хронология, достигнал до Хилендарския манастир².

Проучването на състави, които съдържат отделни текстове или големи ядра от *Княжеския изборник*, продължава и в нашата съвременност. Нови данни предложиха публикации, посветени на сборника *Сар45* (статите от архетипа са смесени с преписи на слова от Златоструй и от Скитския патерик) и някои аналогични с него сборници [VEDER 2005a: 187; Мушинская, Мишина, Голышенко 2009, 1: 44–45]³. Сборниците от типа на *Княжеския изборник* набелязват показателно развитие в славянските литератури — части от съдържанието на архетипа става основа за нови компилативни състави, с особено интересни представители сред руските тълковни сборници.

Сборникът *МДА 162* е един от късните представители на т. нар. тълковни сборници с познавателна функция, проучени и от М. Рождественская [2006: 18–24]. Ръкописът е включен в дисертацията на М. Мушинская [2012]⁴. Обхваща 195 хартиени листа и е изписан с характерен полуустав. Архимандрит Леонид [1887: № 19] отбелязва, че първите листове (3а–7б) са изписани от друга, по-късна ръка и са присъединени към ръкописа при подвързването по-късно. На тези листове е изписано *Сказание за 12-те сънища на цар Шахиншахи*: Нѣкоего мудреца сѣрѣхоньска нарицаемаго именемъ маммера (!) сло(в)о о послѣдни(х) лѣте(х) и днѣхъ. Нач.: Нѣвкнихъ (sic!) страна(х) дрѣвнихъ гра(д) бѣ именемъ Ирѣинъ, бѣ в немъ црѣ. ѿмене(м) шахиша і видѣвъ едину ноцѣ бѣ. сѣна. бѣ печаленъ зѣлв⁵. В началото на сборника са поместени няколко слова на Йоан Златоуст, които се срещат в редакциите на *Златоструй* (напр. л. 9а: Слово ѿа(н) златоустаго ѿ блуднѣвмъ сѣбу. Нач.: Присно бо члѣкувие бѣже должны есмы проповѣдати.⁶; л. 52б: Слово ѿа(н) Златоустаго. ѿ

² Описание и идентификация на частта от ръкописа, която включва 27 Златоустови и Псевдо-Златоустови произведения вж. в: [Милтенов 2010: 387–404], представляващи независима селекция от първоначалния корпус на Златоструй; описание на частта от ръкописа, в която се съдържат идентични произведения с *Княжеския изборник* и със *Супрасълския сборник* в: [Милтенова 2012: 159–175].

³ Я. Милтенов по отношение на словата от *Златоструя* отбелязва, че въз основа на предварителните данни от ръкописа личи вторична преработка на състава, при която не е невъзможно да е направен “опит за контаминиране на текстови версии, т. е. създаване на една сводна редакция” [Милтенов 2014: 32, бел. 8]

⁴ Дисертационният труд в цялост не ми е достъпен, използвам автореферата към него.

⁵ Пълен обзор на ръкописната традиция и предположения за съдържанието на първоначалния превод в: [Милтенова 2013: 362–377]. Настоящият текст е близък до преписа в сборника *КБ 22/1099* на руския книжовник Ефросин. Съхранени са старинни черти на първообраза, вж. отново цитираната публикация: [Милтенова 2013: 360].

⁶ Включено като тридесет и пето слово в кратката, двадесет и четвърто в третата и петнадесето в четвъртата редакция на *Златоструя* [Тномсон 1982: 33 (S35); Гранстрем, Творогов, Валевичюс 1998: 116, № 343]; препис в *Воскр115* вж.: [Милтенов 2010: 396–397 (15)].

покаяние. и ѿ двѣѣ цѣри. и данила прѣрка. Нач.: Видѣсте братие. въ єди(н) ѿ(с) борение и пѣвѣдѣ.⁷; л. 56а: Пѣвучение юв(н) златоустаго. и ѿ богатыхъ. Нач.: Поудитъ ма ядро глѣбѣи. и рыбитъ еда во сѣтъ.⁸ и др.), а също и такива, които се откриват в номоканоничните сборници и в *Симеоновия Изборник* (напр. л. 43а: Сло(в) ива(н) златоуста(г). Нач.: Боуди ти члѣче мира сего коуца. всакоа понавѣ и перепоны. спратаюци са скорѣе) [СРЕЗНЕВСКИЙ 1897: 110; СИМЕОНОВ СБОРНИК 1991: л. 42г].

Следва компилация от въпросо-ответни съчинения, в която са вплетени части от *Разумник*, от *Тълкувание на евангелските притчи* [МИЛТЕНОВА 2004: 77–122] и от *Устроение на светите слова* [ТАМ ЖЕ: 160–199]: л. 63б: Слѣвѣ григориѣво и василиѣво. григориѣ рече. Кѣмъ первое бѣ нарече на земли. диваволъ. чѣмъ ре(ч) бѣ ѿ сего не ѣсти⁹. Архаичният първообраз на *Устроение на светите слова* добре личи в следния текст на л. 64б, сравнен с препис в сборника *Виена12*:

<i>МДА 162</i>	<i>Виена12</i>
Рѣци в кѣи го(д) бѣговѣсти гаврилъ и въ кое лѣтѣ. При августѣ цѣри. м(с)ца марта въ кѣ. д[н]ѣ хъ роди са.	(8) гри(г). ре(ч). выплщение гѣне въ кое врѣме бы(с). и въ к(о)не лѣ(т). Ѡ. при августѣ цѣрѣ. дѣке(в)ра. кѣ.
въ печерѣ. въ обители ли или в вертѣпѣ. Ѡ. въ вертѣпѣ. да кто житѣль вертѣпоу томоу. мѣже има фрѣздосѣ. иже са казаетъ сѣвѣи(д)и.(!)	(9) васи(л) ре(ч). чѣто се слыша гѣнь вѣртѣпѣ въ немѣже роди се х(с)ѣ. Гри(г) ре(ч). име немѣ фрѣзросѣ неже казаетъ се блѣгвѣриѣ.
Кѣмъ нарицахоу са волѣсви иже прѣнесоша дары хѣоу. т. дасмалѣ. молихъ. валтасѣ.	(10) Ва(с)ли ре(ч). чѣто се слышахѣ вѣсви. иже дар, прѣнесоше бѣѣ. ива(н) ре(ч). мельхевѣрѣ. гаспарѣ. и валтасарѣ.
Кѣо са именѣва рабыни. иже петрови створи ѡвѣржение. си же има вавила иже казаетъ са ицоуци.	(13) Гри(г) ре(ч). рабына ѣже створи петра ѡвѣрѣци се. чѣто се слыша. Ва(с)ли. ре(ч). вавила. неже казаетъ се просѣци.

Началните въпроси и отговори на *Устроение на светите слова*, които са типични за първичната редакция, са разместени и се откриват в средата на компилацията, л. 66а: написа .г.гословець. на чало єу(г)а. д. искѣни

⁷ Включено като четиридесет и осмо слово в кратката и осемнадесето в четвъртата редакция на *Златоструя*. Подредбата на словата също съвпада с четвъртата редакция, но редакционните особености искват допълнителен анализ; препис във *Воскр115* вж.: [МИЛТЕНОВ 2010: 397 (18)].

⁸ Включено под № 78 (L78) в пълната, № 45 (S45) в кратката, като шестдесет и първо (H61) в третата и шестнадесето (V16) в четвъртата редакция на *Златоструя* [ТНОМSON 1982: 20–21 (L78; S45); ГРАНСТРЕМ, ТВОРОГОВ, ВАЛЕВИЧЮС 1998: 91–92, № 262]; препис в *Воскр115* вж.: [МИЛТЕНОВ 2010: 396–397 (15)].

⁹ Съчетанието от въпроси и отговори, възникнало на базата на *Разумник*, е типично за компилацията в южнославянските сборници от XVI в. (напр. [Сам12: л. 228а–229а; ЦИАИ 117; Груич219] и др.).

бѣ слово. б.е | слово бѣ ѿ бѣ. г.е. | бѣ бѣ слово. д.е | съ бѣ исквни ѿ бѣ. е.е | вса тѣмъ быша. з.е безъ него не бы(с) ничтоже. з.е въ томъ животъ бѣ. и.е а животъ бѣ свѣтъ члкомъ. д.е свѣтъ въ тѣмъ свѣтитъ са. г.е тма его не обатъ. Текстът завършва на л. 67б: (кто) на земли не ходи. бѣоу поклони са. ѿванъ кр(с)тъ въ оутровѣ мѣрни. Следбирка от разнообразни тълкувания под формата на въпроси и отговори (върху *Книга на пророк Исая, пророк Михей* и др.) следва препис на *Тълкуванието на евангелските притчи* [л. 101а]: Члкъ нѣкто исходаше ѿ иер(с)лма въ ерихонъ. и възпаде в развонники. съзлекше и. и гзвы възложише на главоу его ѿидоша вставлеше илѣ (sic!) жива соуща. Преписът е идентичен с втория превод на произведението, който представя текста в съкратен вид и по структура и последователност на евангелските притчи показва близост с преписа в *Лавр.сб. 1348* [л. 210б–213б], както и с този в сборника от Мелецкия манастир от XVI в. [*Киев119*: л. 149б–154а]. Следва компилация по две версии на *Разумник*, в която се повтарят въпроси и отговори от началната част на л. 63б. Тук са включени също така въпросите и отговорите за сътворението на Адам, л. 107а: Григорій ре(ч). ѿ колника чѣстни створенъ бы(с) Адамъ. ѿва(н) ре(ч) ѿ и. чѣстни. ср(д)це ѿ камени. тѣлѣ ѿ персти. кость ѿ облака. волосы ѿ вѣтра. кровь ѿ темнаго мора. тепло ѿ ѿгна. ѿчи ѿ слнца. самъ бо гѣ бѣ дхъ водоу. В края на тази доста обширна част (но характеризираща се със съкращения на по-обширните тълкувания в текста на отговорите) се включва кратко описание на църковната утвар и на устройството на църквата, обозначено с червенослов в долното маргинално поле на л. 108а: а се оукази црѣвни. с толко(м) [Милтенова 2004: 290–314]. От л. 110а до 117а е поместена извадка от сборника с мъдри изречения, известен като *Пчела*, а след това — поучителни слова от Ефрем Сирий и Йоан Златоуст. От л. 154а следват патерични разкази-примери за милостта и милосърдието, концентрирани около топоса за обличане на нищия (или мъртвия) с част от одеждата на светеца или подвижника. Тук откриваме и известния по други преписи във флорилегиите разказ за царския пратеник-магистриан л. 156: ѿ смотренъи бѣи о(ч). Нач.: Глѣше нѣкто ѿ ѿцѣ. ѿко нѣкто магистрианъ. посланъ бы(с) на работоу црѣвоу. и на поути вѣрѣте нѣкого мртѣва нага и видѣвъ оумл(с)рди са. Разказът е включен в споменатия по-горе сборник *Воскр115*, в подобен цикъл: ѿ магистрианъ како мртѣва нага на поути покры срациею свою. вл(с)ви ѿ(ч)е. [л. 301а]¹⁰. Същият цикъл е налице и в сборник № 45 от библиотеката на Саратовския университет, в сходен контекст.

От л. 158а до края на разглеждания ръкопис *МДА 162* са преписани поредица от текстове, които имат паралел в *Княжеския изборник*:

¹⁰ Дж. Уъртли включва разказа в своя репертоар на душеполезните разкази (добавка към *Pratum Spirituale* [ВНГ 1445x]), вж.: [Wortley 2010: 191, W528]; У. Федер [2005: 261 (1:51)] го посочва в състава на *Скитския патерик*.

1) л. 158а: w мл(с)твѣмъ свзонтѣ. Нач.: Бѣ члѣкѣ въ иер(с)лмѣ созвнтѣ именовѣ. то иды единою сквозѣ гра(д) оузрѣ ница нага и печална. Текстът е на разказа за милостивия Созомен, който У. Федер поставя в началото на реконструирания *Княжески изборник* [ФЕДЕР 2008 2: 9–12]; 2) Извлечение от т. нар. Ангелова повест, приписвана на Василий Велики, л. 160а: Слово Василіево. Нач.: Ангелъ гнѣ написатѣ слово от гдѣ.¹¹; 3) Извадка от житието на св. Ксенофонт, л. 161а: Ксенефонта еже к снѣмъ гдѣ. Нач.: Азъ чадѣ рекоу вама члѣуска житѣа ѿити хоую. 4) Извадка от житието на св. Теодора, л. 162а: Стѣна дѣв(д)ры. Нач.: Въземъши же влѣенна дѣвдра дѣтица на лоно свое лобъзаше глѣци. 5) Поучение на баща към сина си, л. 163б: Нѣкоего ѿца к снѣу своемѣ словеса дшѣполезна гѣ вл(с)ви w(ч). Нач.: Снѣу мои чад(д) мое приклони оухо твое и послуи (sic!) ѿца своего. 6) Поучение към владетелите, л. 168а: Наказанье владѣти держаци(м). Нач.: Пwставилъ ли та кнѣзь вылкы санъ. ли соу(д)ю земли свои. ли строителя гра(д) своего¹². 7) *Стословец*, приписван на патриарх Генадий Константинополски, л. 171б (без заглавие, но с кратко предисловие): Вѣро(у) и во еже оубо правоу вѣроу имѣти. wснованыа добрыхъ дѣлъ естѣ. тѣмже ѿ вѣрына(!) і чистѣ слово на товѣ бра(т) понеже оубо вѣ(р) ѣ(с) а не лѣкаво. вѣдѣ нако дастѣ ти гѣ написани словеса ключима сѣсанью. чило(м) рѣ. гѣ блгви wчѣ. Нач.: Вѣроуи во ѿца и снѣ и стѣго дѣ в стѣую тр(о)цю нераздѣлимоу; текстът завършва с 50-та сентенция: слезъ бо су(т) даръ в(ж)иии по малоу въздыханьемъ и оумиленьемъ испросиши оу бѣ¹³. 8) Поучение на св. Василий как човек да живее добре, л. 177б: Пооученье стѣго васильа ко всако(м) члѣкѣ. Нач.: Лѣпо естѣ всакомѣ члѣкоу имѣти па(ч) всакого житѣа да не загадетѣ(с) сѣлаw w мирьски(х). 9) Извадки от Книга Премъдрост на Иисус син Сирахов, л. 180б: Прмдр(с)тѣ гдѣ снѣ сирахова. Всака прмдр(с)тѣ ѿ г(с)а. 10) Поучителни глави на Исихий Йерусалимски, л. 191а: Наказанье прозвитѣра иер(с)мскагw подѣченіе. Страхъ бѣи имѣи во инѣ и любовъ и ч(с)то к всѣ(м) ср(д)цемъ; текстът

¹¹ Текстът се включва в *Измарагд*, вж.: [Пудалов 2000: 87 (№ 12)].

¹² Текстът се прекъсва на л. 169б и продължава на л. 170а: . . . и па(к) сверхоу приходи(т) тѣмже да вышнни гражане рѣки съсоу(д) не наполяно(т), вж.: [Мушинская, Мишина, Голышенко 2009, 1: 188]. Завършва на л. 171б: а азѣ прѣемемо хранимо азѣ дьявола ѡвѣитѣ са гоуба та боу же нашемоу слава и ни) и пр(с)но в вѣкомѣ аминѣ. Текстът представлява едно цяло; аргументи за реконструкцията вж.: [Јелесијевић 2011–2012: 61–78; Буланин 2014в: 482–488].

¹³ Произведението представлява сборка от 100 мъдростовия, съдържащи основните положения на християнската вяра и етика (в заглавието понякога се казва: “сто глави за светата вяра”). Началото следва Символа на вярата (с варианти): Керуѣ в Отца и Сына и святаго Духа, троицу нераздѣльну. Съществува вероятност подборката от сентенции да е съществувала още на византийска почва, но гръцки първообраз не е открит; изказано е мнение, че е славянска компилация. *Стословецът* има две редакции – пълна и кратка, като кратката се състои от 50 изречения и представлява целенасочена преправка на пълната редакция, в която са отстранени теми, свързани със социо-културни явления, вж.: [Копреева 1980: 40–45]. *Стословецът* е начална статия в първата редакция на сборника *Измарагд*, вж.: [Пудалов 2000: 82], както и най-последния анализ на [VEDER 2014: 273–285].

завършва на л. 195б: Горє беззаконьнику к соу(д) и во ѡру и правдѣвомуу поидеть. аминь¹⁴.

Съдържанието на целия сборник е важно с това, че е свидетелство за обединяването в единен свод с древен произход на хомилии от Йоан Златоуст, компилация от въпроси и отговори, от тълкувания, сбирка от сентенции и апофтегми — с текстове, които имат съответствие в *Княжеския изборник*. Бих искала да обърна внимание, че независимо дали МДА 162 отвежда към стадий на развитие на състава “гама” или “бета” (последното е основателно предположение на М. Мушинская [2012: 9]) — без съмнение се вижда, че всички отделни извлечения, съхранени в сборника, са присъствали в един много ранен период на руската книжнина¹⁵. Те са с катехитично и дидактично предназначение, имат идентична функция и статут и са част от монашеската учителна книжнина. Правописът и отделни езикови черти на текстовете (въпреки последователно проведените руски особености) пазят характеристики, които насочват към предположението, че съставът има южноруски първообраз (с далечен южнославянски архетип), който може да е проникнал евентуално чрез посредничество на атонската традиция. В полза на това предположение говори и палеографската характеристика на почерка, кореспондиращ с подобни южноруски ръкописи от XVI–XVII в.

Заслужават внимание още два ръкописа, които съдържат следи от *Княжеския изборник*. Те съдържат части от състава на *Изборника* в разнобразно обкръжение, така че за да се установи връзката между фрагментите, е необходимо не само те правилно да бъдат идентифицирани, но и да се поставят във контекста на цялостната славянска традиция.

Първият ръкопис *Хиленд189* е конволут, съставен от две части: 1–219 и 220–363. Според описанието на Д. Богданович, който е работил непосредствено с ръкописа, хартията е с воден знак с три кули и тиара на щит. Въз основа на това той датира ръкописа съответно ч. I от началото на XVII в. и ч. II — 1684 г. Хартията е потъмняла, повредена от влага и от разпада на химическия състав на мастилото, така че на места трудно се чете. Първата част е с двуюсов, двуеров правопис, а втората — с руски езикови особености. Сръбският учен установява, че първата част е писана от молдавски книжовник, може би извън Хилендарския манастир. Втората част се датира спрямо приписка на книжовник на име Симеон от 1684 г. Двете части са съединени и подвързани заедно вероятно покъсно, в последните десетилетия на XVII в. Интерес с оглед на темата

¹⁴ Завършекът представлява 105 -та сентенция от произведението, т. е. текстът е от кратката редакция.

¹⁵ Допълнителни данни в подкрепа на това предположение вж.: [Милтенова 2007: 44–60].

представлява именно първата част, чието описание в каталозите на Д. Богданович и този на микрофилмите в Хилендарския научен център е непълно (<http://library.ohio-state.edu/>). В каталога на А. Турилов и Л. Мошкова [1999: 303–304 (№ 769)] ръкописът е означен като сборник от догматически и полемични съчинения (I) и Апокалипсис с тълкувания на Андрей Кесарийски (II).

Сборникът започва [л. 1–14] с текст под заглавие: Генадѣа златоустрѣа патринарха цѣриграда. Слово о вѣрѣ. гла(в) р̄. Нач.: Вѣроужи въ шѣа и сѣа и сѣго дѣха. въ тр(о)цѣ нераз(д)ѣлнѣа. Текстът представлява пълен препис на *Стословеца*, приписван на патриарх Геннадий Константинополски. Д. Богданович го е идентифицирал като “Стоглав”; тази идентификация е следвана и в каталога на П. Матеич и Х. Томас [МАТЕИЧ, ТНОМАС 1992: 393]¹⁶ и от А. Турилов и Л. Мошкова. Най-старият препис, включен в *Изборника на грешния Йоан*, представлява комбинация от кратката и от пълната редакция [Мушинская, Мишина, Голышенко 2009, 64–65]¹⁷. Настоящият препис съдържа пълния набор от изречения, напълно коректно подредени и без липси.

Кратките паренетични текстове преписани след *Стословеца*, не са отразени в описа на ръкописа *Хиленд189*, но те са много важни за историята на състава, тъй като до голяма степен следват архетипа на *Княжеския изборник*. Ето накратко някои от тях: 1) Фрагмент от поучение за четенето на книгите: 16а: ѿфрема ѿ чѣтенїи кни(ж)нѣ. г̄. Взнемли оубо ѡуво ѡулаѡ(м) . . . пѣнїе и чѣненїе сѣ(х) кни(г). Този текст се среща и с името на Йоан Златоуст. У. Федер установява, че текстът възхожда към Азбучно-анонимната сбирка от патерични разкази и поучения [CPG 5560–5561], в която заема последно място [ВЕДЕР 2005в: 131, 134]¹⁸. 2) Ексерпт от правилата на св. Василий Велики: 16б: Великаго василїа ѡ пра(в). д̄. Наоучи са вѣрнїи члѣче быти благжч(с)тїю дѣлате(а)¹⁹ (отнася се към честване паметта на св. апостоли). 3) Ексерпт от Житието на св. Юлита, л. 17а: Великаго василїа ѿ благодарє(н)и. ѿ. Съда на трапєзѣ мѣ са. Преписът следва кратката версия, позната от *Изборника на грешния Йоан* [Изборник от 1076 г.: л. 263б–264б; МИЛТЕНОВА 2012]. 4) Извадки от Амон мних, Йоан Златоуст, Ефрем

¹⁶ Nomilitic instructions of the Holy Fathers [microform] [159-?-1684].

¹⁷ Редът на изреченията в *Изборника от 1076 г.* е нарушен в сравнение с други ранни преписи: 1, 2, 4, 5, 14, 15, 24–26, 30–32, 35, 40, 38, 39, 42, 43, 46, 49–52, 54, 57, 58, 67–78, 66, 79, 6–13, 16–23, 27, 28, 33, 34, 36, 37, 41, 44, 45, 48, 53, 55, 56, 59–65, 80–100. Две изречения (3 и 29) липсват, но са добавени три, които липсват в други преписи.

¹⁸ Той публикува текста по най-стария препис *Воскр30*, като коригира грешките в четенията по *Лайдєн74*.

¹⁹ В сборника *Измарагд* се приписва и на Йоан Златоуст и на Василий Велики (напр. ръкописите *Тр202* и *Тр203*). Представлява друга версия в сравнение с текста от *Княжеския изборник* (гл. 9: 43–47) [ФЕДЕР 2008: 135–136].

Сирий и др., идентични с тези в сборниците *Белград26* и *Белград45*, в *Киев119*, в сборника *Сар45* и др.; вж. напр. л. 17б: Аммонъ мниѡа къ хотацимъ сп(с)ти са. 3. Четьри вещи, аще единѡ ѿ нихъ има(т) члкъ; л. 35а: Словеса избраннаа. на сп(с)нїе дши, на ползѡ. г(л). 1. Члбче възсв прїдаль еси ѿ бѡ. разумъ, и сзмыслъ хитростъ и оумъ [ФЕДЕР 2008, 2: 135–136]²⁰; л. 39а: того(ж)дѡ ѡ сзмръти, и грѡсѡ. Не бои са сзмръти нѡ грѡха бои са. мр(т)ъ ѡв страши(т), а грѡ(х) в вѡбѡ мжчи(т) [ТАМ ЖЕ: 176]; л. 39б: Ѡ оци, и матери. Аще мти, или оцѡ, велита что творити [ТАМ ЖЕ: 176]; л. 39б: Ѡ ч(с)тотѡ дшевити. Ходми въз чистѡ ризѡ. аще и едина скврзна прилие(т) еи [ТАМ ЖЕ: 149]; л. 40а: О сла(с)те(х) земны(х). Иже хоше(т) злато грабити. и дръжж въз ржкоу мѡ(д) и т. н. Извадките не следват никаква тематична подредба, може да се каже, че са посветени главно на християнския морал. Сравнението показва, че текстовете се припокриват най-вече със сборника *Киев119*, който (както е известно) е съставен от няколко източника. Цикълът от извадки завършва с непълен текст от *Откровение на Методий Патарски*: 42б: Историѡ ѿ лѡтописца. гла(в) дї. Егда изыдоша из рана адамъ и еваа дбестѡ(вни) вѡста (преписана е приблизително една трета от текста, до епизода с железните врата), а след него са поместени две кратки “справочни” статии за месеците, за най-важните събития от живота на Исус Христос, за деянията на пророк Илия и Елисей.

Приликата с подобни южноруски и западноруски състави се засилва при съпоставката на цикъла от антилатински съчинения в първата част на ръкописа. *Повест полезна за латините* е предадена в съкратен вид, но следва особеностите на първичната редакция. След нея е преписан кратък текст без заглавие (съповѡданїе възкратѡ) и Казанїе о латинѡ вї ап(с)лоу о ѡпрѡсноцѡхъ. Следва посланието на Михаил Цариградски до Петър Антиохийски, слово на Кирил Александрийски за двете природи на Христос, въпроси и отговори на Максим Изповедник и др. Не е без значение фактът, че по отношение на набора от статии, тяхната последователност и номерацията на текстовете тази част стои доста близо до съдържанието на т. нар. *Архивски хронограф* [Оболенски 1851]. Според А. Николов тази композиция е била вече факт през XIII в. и се разпространявала в славянската традиция [Николов 2011: 15]. Интерес представлява *Тълкуванието на молитвата “Отче наш”* на л. 173б–180а, което следва архаичната версия [Милтенова 2004: 123–150], слята с *Тълкуванието на евангелските притчи* (най-ранен препис в ръкописа *Виена12*). То е съпроводено с тълкувание на *Символа на вярата* (л. 173б–180), отново със старинни черти. Непосредствено след него следват въпроси и отговори за вярата, приписвани на Анастасий Антиохийски.

Друг непроучен ръкопис с късни преписи на текстове, сходни с *Княжеския изборник* е *Рум280*. Обхваща 389 л., формат 4°, красив правилен

²⁰ Включават се в *Измарагд* (№ 45) [Пудалов 2000: 84].

полуустав. Хартията носи воден знак котва, с паралел последните десетилетия на XV в. Основната част на ръкописа, писан от една ръка, съдържа *Лествица* на Йоан Синайски, двуусов, двуеров правопис, по оформление има прилика с ръкописите от Галиция. Във втората част на ръкописа, писана с по-древен полуустав, се съдържат постнически слова на Василий Велики, слова на Симеон Нови Богослов и Григорий Синаит, поучение на Исихий към Теодул, поучителни глави на Марк мних, поучителни изречения на Нил Синайски (сред тях за осемте зли помисли), *Видение на Козма мних*. В тази втора част правописът е двуеров, едноусов, като голямата носовка има рефлекс у. Еровете в повечето случаи са в етимологична позиция. Тук-там личат поправки от по-късно време. На л. 241б се чете следната приписка от преписвача, която е запазила името на поръчителя на сборника: гн(с)Ѹ ми лѹвимцѸ германоу. ѡ г(с)и радѡвати(с), аще в Ѹде(т) ти негрѣвѣ, вѣдѣ рад(д) не прокленѣ.

На л. 239а след края на *Лествицата* е преписана извадка от 13 реда от *Поучението на баща към сина си*: Сло(в) ѿца къ споу своемуу. Споу мои исчадѣ мое. мирѣ съ мимоо идеть и слава его пѹгьвѣне(т). След него се чете следният текст, също с паралел в *Княжеския изборник*: Слово стго їѡана злѡ(т)оуста(г) ѡ ползѣ дшвнѣи. ѡ(с) бл(с)ви. Нач.: Члѣче всѡ възприналѣ еси ѿ ба. радзоу(м) и смьслѣ и хьтростѣ и оумѣ. и всѡ ти покорена соу(т)²¹.

Какъв е пътят, по който се разпространяват извадки или цялостни съчинения, свързани в един ранен период с историята на *Княжеския изборник*? Съществува основателна хипотеза, че това е архаичен състав, легнал в основата на руските сборници *Златая чепь* и *Измарагд* [Копреева 1980: 40; Пудалов 2000; 2004]. Тя се базира на аргумента, че *Стословецът* с името на патриарх Геннадий в неговата пълна редакция от 100 сентенции е присъствал в един от източниците на тези сборници, а също така редица други произведения от същия състав. В тази версия се е включвало и последното “слово” (№ 104 в *Изборника на грешния Йоан* и № 48 в *Погод1032*), представляващо в някакъв смисъл конспективно изложение на основните идеи и теми в произведението — което именно се разпространява на Балканите и в Русия в по-късните сборници.

Друга възможност е проникването на съставите през посредничеството на западноруската традиция. А. Николов (който публикува друг антилатински памфлет от същия *Хиленд189*: Сказаніе о папа(х) нечестивы(х). кій оустави что цркви. възвнїніе и хоулоу), аргументира възможността първата част на сборника-конволут да е формирана в западноруски книжовен център, тъй като включва цял цикъл от противолатински текстове, характерни за Късното средновековие след Брестката уния в 1596 г. Нещо повече, изследователят установява източника на памфлета: *световната*

²¹ Псевдо-златоустово *Слово за душевната полза* [Федер 2008: 135–136].

хроника на полския историк Мартин Белски (1495–1575). Относно връзката с Атон и с православното монашество той добавя, че известният православен деец и книжовник Иван Вишенски е пребивавал на Света гора и по-точно в Зографския манастир и привежда факти за разпространението на западноруски полемични състави в атонски преписи. В този контекст може да се нарече неслучайна приликата на *Хиленд*189 с *Киев*119, за която споменахме по-горе.

По отношение на сборник *Рум*280 логично изглежда и едно друго обяснение за следите от *Княжеския изборник* — че *Слово на баща към сина си* и псевдо-златоустовото *Слово за душевната полза* са част от аскетичните състави, в които се инкорпорират архаични преводи заедно с преводи, характерни за исихастките монашески сборници. Ако сравним състава напр. на *Виена*28, в който е поместен *Стословецът* на Генадий в древната пълна версия (л. 239б–251а), ще видим, че той е обкръжен както от съчинения (“главизни”) на Нил Анкирски, Таласий, Максим Изповедник, посланието на Исихий до Теодул, но така също и на Григорий Нови Богослов, на Петър Дамаскин, Никита Стетат и др. [BIRKFELLNER 1975: 132–137, No II/41; BIRKFELLNER 1976]. С други думи, в атонската традиция проникват редица преводни творби на ранни византийски отци, оказали голямо влияние за формирането на исихазма и съзвучни с неговите идеи. Извадките от *Княжеския изборник* (или от неговия първообраз) напълно се вписват в аскетичната тематика на сборниците. От всичко казано до тук се вижда, че картината на късните преписи на произведения, възхождащи към състава на *Княжеския изборник* е извънредно сложна и изисква по-мощабни и продължителни проучвания.

Библиография

Източници

Ръкописи

*Белград*26

Народната библиотека на Сърбия (Белград), № 26, Сборник.

*Белград*45

Народната библиотека на Сърбия (Белград), № 45, Сборник.

БРАН 13

Библиотеката на Руската академия на науките (С.-Петербург), Т.П. (бивша сбирка М. П. Петровски), № 13, Сборник от XIV в., сръбски по произход; вж.: [VEBER, TURILOV 1994: xxxi].

Виена12

Австрийската Национална библиотека (Виена), Cod. Slav. 12, Сборник от XIII и XIV в., пергамент и бомбицин, писан в Хилендарския манастир; текстът е публикуван в [Милтенова 2004: 386–388].

Национална библиотека (Виена), Cod. Slav. 28, Сборник от средата на XV в., писан в Хилендарския манастир.

Воскр30

Държавният исторически музей (Москва), Сбирката на Възкресенския Новойерусалимски манастир, № 30-перг, Пандекти на Антиох от XI в.

Воскр115

Държавният исторически музей (Москва), Сбирката на Възкресенския Новойерусалимски манастир, № 115-бум, сръбския по произход сборник от третата четвърт на XIV в., писан в Хилендарската обител на Атон; вж.: [Турилов, Фомина 2000].

Груич219

Музеят на сръбската православна църква (Белград), Сбирката Груич, № 219, Сборник от ок. 1550–1560 г.

КБ 22/1099

Руската национална библиотека (С.-Петербург), Сбирката на Кирило-Белозерски манастир, № 22/1099, Сборник от 60–70-те години на XV в.

Киев119

Националната библиотека на Украйна “В. И. Вернадски” (Киев), Мел. м./п., № 119 Аа 1285, *Мелецьки сборник* от XVI в.; вж.: [Федер 1982; Милтенова 2004: 112].

Лавр.сб. 1348

Руската национална библиотека (С.-Петербург), фонд 560, № F.I.376, *Лаврентиев сборник* от 1348 г.; вж.: [Милтенова 2004: 100–101].

Лайден74

Библиотеката на Лайденския университет, Scal. 74, Скалигеров патерик от XIII в.

МДА 162

Руската държавна библиотека (Москва), Сбирката на Московската духовна академия (ф. 173.1), № 162, Сборник, руски по произход; вж. непълно аналитично описание в: [Леонид 1887: 106–110, № 19], който го датира XVI–XVII в.; съвременната датировка въз основа на водни знаци е третата четвърт на XV в.

НБКМ 433

Национална Библиотека “Св. Св. Кирил и Методий” (София), № 433, Панагюрски сборник, български по произход, вероятно от ок. 1582 г.

НБКМ 1037

Национална Библиотека “Св. Св. Кирил и Методий” (София), № 1037, XIV в., сръбски по произход.

Погод1032

Руската национална библиотека (С.-Петербург), Сбирката на Погодин, № 1032, XV в., Сборник от XV в.

Рум72

Библиотеката на Румънската академия на науките (Букурещ), № 72, XIV в., пергаментен ръкопис, сръбски по произход.

Рум280

Манастир Антим (Букурещ), Библиотеката на Св. Синод на Румънската православна църква, № 280 (333), хартия, Сборник от края на XV в.

Рум310

Библиотеката на Румънската академия на науките (Букурещ), № 310, хартия, XVI в., влашки по произход, безюсов, двуеров правопис.

Сам12

Самоковският исторически музей (гр. Самоков, България), № 12, Сборник от XVI в.

Сар45

Библиотеката към Саратовския държавен университет (гр. Саратов), № 45, Сборник от края на XV в., руски по произход.

Тр202

Руската държавна библиотека (Москва), Сбирката на Троице-Сергиевата лавра (ф. 304.I), № 202, Измарагд от от началото на XVII в.

Тр203

Руската държавна библиотека (Москва), Сбирката на Троице-Сергиевата лавра (ф. 304.I), № 203, Измарагд от от началото на XVI в.

Хиленд189

Хилендарският манастир на Атон, № 189, Конволут от началото на XVII в. и 1684 г., хартия, 363 л.; вж: [Богдановиџ 1978: 105 (189)].

Хиленд382

Хилендарският манастир на Атон, № 382, XIII–XIV в., пергаментен ръкопис-конволут; вж.: [Милтенова 2000].

ЦИАИ 117

Църковно-исторически и архивен институт (София), № 117, Сборник от XVI в.

Издания

ГЕТОВ 2006

ГЕТОВ D., "Florilegium Mosquense: An Edition," *Revue d'histoire des textes*, 1, 2006, 1–36.

РОРОВСКИ 1989

РОРОВСКИ J., "The Pandects of Antiochus. Slavic Text in Transcription," *Полата књигописнама*, 23–24, 1989, 1–202.

ИЗБОРНИК ОТ 1076 Г. (= *Изборник на грешния Йоан*)

Вж.: [Мушинская, Мишина, Голышенко 2009].

СИМЕОНОВ СБОРНИК 1991

Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.), 1: *Изследвания и текст*, София, 1991.

Литература

АНГЕЛОВ 1979

АНГЕЛОВ Б. Ст., "За три съчинения в Симеоновите сборници", *Старобългарска литература*, 5, 1979, 10–37.

БОГДАНОВИЉ 1978

БОГДАНОВИЉ Д., *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд, 1978.

БУЛАНИН 1990

БУЛАНИН Д., "Неизвестный источник Изборника 1076 г.", в: *Труды Отдела древнерусской литературы*, 44, Ленинград, 1990, 161–178.

——— 1991

БУЛАНИН Д. М., *Античные традиции в древнерусской литературе XI–XIV вв.* (= *Slavistische Beiträge*, 278), München, 1991.

——— 2012

БУЛАНИН Д. М., "Изборник 1076 года и споры о национальных приметах в древнейших славянских переводах", *Русская литература*, 2, 2012, 3–30.

——— 2014А

Буланин Д. М., “Из истории текста славянского «Энхиридиона»”, в: Д. М. Буланин, А. А. Романова, О. В. Творогов, Ф. Томсон, А. А. Турилов, сост., *Каталог памятников древнерусской письменности XI–XIV вв.: (Рукописные книги)* (= *Studiorum Slavicorum Orbis*, 7), С.-Петербург, 2014, 435–448.

——— 2014Б

Буланин Д. М., “«Андрианты» в старшем славянском переводе”, в: Д. М. Буланин, А. А. Романова, О. В. Творогов, Ф. Томсон, А. А. Турилов, сост., *Каталог памятников древнерусской письменности XI–XIV вв.: (Рукописные книги)* (= *Studiorum Slavicorum Orbis*, 7), С.-Петербург, 2014, 489–510.

——— 2014В

Буланин Д. М., “Опыт реконструкции главы 3-й Изборника 1076 г.”, в: Д. М. Буланин, А. А. Романова, О. В. Творогов, Ф. Томсон, А. А. Турилов, сост., *Каталог памятников древнерусской письменности XI–XIV вв.: (Рукописные книги)* (= *Studiorum Slavicorum Orbis*, 7), С.-Петербург, 2014, 482–489.

Гранстрем, Творогов, Валевиčius 1998

Гранстрем Е. Э., Творогов О. В., Валевиčius А., сост., *Иоанн Златоуст в древнерусской и южнославянской письменности XI–XVI веков. Каталог гомилий*, С.-Петербург, 1998.

Јелесијевић 2011–2012

Јелесијевић Сн., “У Народној библиотеци Србије целовит препис састава делимично сачуваног у Изборнику из 1076”, *Археографски прилози*, 33, 2011–2012, 61–78.

Иванова 1979

Иванова Кл., “За Хилендарския препис на първия Симеонов сборник”, *Старобългарска литература*, 5, 1979, 57–96.

Копреева 1980

Копреева Т. Н., “Из истории болгаро-русских книжных связей”, *Palaeobulgarica*, 4/1, 1980, 39–47.

Леонид 1887

Леонид (Кавелинъ), арх., *Сведение о славянских рукописях, поступивших из книгохранилища св. Троицкой Сергиевой лавры в библиотеку Троицкой духовной семинарии в 1747 году (ныне находящихся в библиотеке Московской Духовной академии)*, 1, Москва, 1887.

Милтенов 2013

Милтенов Я., *Златоструй: старобългарски хомилетичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване*, София, 2013.

——— 2014

Милтенов Я., “Общите пасажии между колекцията Златоструй и Княжеския Изборник”, *Старобългарска литература*, 49–50, 2014, 28–45.

Милтенова 2000

Милтенова А., “Ранният флорилегий от хилендарския сборник № 382 и българо-сръбските книжовни връзки през Средновековието”, у: *Международни научни скуп Осам Векова Хиландара. Историја, духовни живот, книжевност, уметност и архитектура*, Октобар, 1998, Београд, 2000, 317–324.

——— 2004

Милтенова А., *Erotapocriseis. Съчиненията от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература*, София, 2004.

——— 2007

Милтенова А., “За проникването на старобългарски въпросо-ответни съчинения в руската книжнина”, в: А. Вачева, И. Чекова, съст., *Реката на времето. Сборник статии в памет на проф. Людмила Боева (1934–2001)*, София, 2007, 44–60.

— 2012

Милтенова А., “За един предполагаем източник на Супрасълския сборник”, в: *Претокриване: Супрасълски сборник, старобългарски паметник от X век*, София, 2012, 159–175.

— 2013

Милтенова А., “Сказание о двенадцати снах царя Шахиншахи: новые данные”, в: *Христианский Восток*, 6 (12) (= Материалы международной конференции “Интерпретация текста в культуре Христианского Востока: перевод, комментарий, поэтическая обработка”, Государственный Эрмитаж, 14.09.2011–16.09.2011), С.-Петербург, Москва, 2013, 362–377.

Милтенова, Гетов 2002

Милтенова А., Гетов Д., “Византийският паметник «FLORILEGIUM MOSQUENSE» и неговите славянски преводи”, в: *Международна конференция “Византийското културно наследство и Балканите”, септември, 6–8, 2001, Пловдив*, Пловдив, 2002, 305–320.

Милтенова, Павлова 2003

Милтенова А., Павлова Р., “Пандекти”, в: *Кирило-Методиевска енциклопедия*, 3: П–С, София, 2003, 61–66.

Михаила 1977

Михаила Г., “Две копии Симеонова сборника в библиотеке Румынской академии”, в: *Nahtigalov zbornik*, Ljubljana, 1977, 255–280.

— 1987

Михаила Г., “Списки Сборника царя Симеона в библиотеке Румынской академии”, *Palaebulgarica*, 1987, 3, 3–20.

Мушинская 2012

Мушинская М. С., *Текстология и язык Изборника 1076 года* (Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва, 2012).

Мушинская, Мишина, Голышенко 2009

Мушинская М. С., Мишина Е. А., Голышенко В. С., подг., Молдован А. М., ред., *Изборник 1076 года*, Изд. 2-е, перераб. и доп., 1–2, Москва, 2009.

Николов 2011

Николов А., *Повест полезна за латините: паметник на средновековната славянска полемика срещу католицизма*, София, 2011.

Прохоров 1999

Прохоров Г. М., “Келейная исихастская литература (Иоанн Лествичник, авва Дорофей, Исаак Сирий, Симеон Новый Богослов, Григорий Синаит) в библиотеке Кирилло-Белозерского монастыря с XIV по XVII в.”, в: *Монастырская культура. Восток и Запад*, С.-Петербург, 1999, 44–58.

Пудалов 2000

Пудалов Б. М., “Литературная история 1-й («древнейшей») редакции Измарагда”, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2 (2), 2000, 76–94.

— 2004

Пудалов Б. М., “К литературной истории сборника «Измарагд»: формирование 2-й («Основной») редакции”, в: *Труды Отдела древнерусской литературы*, 55, С.-Петербург, 2004, 330–342.

Рождественская 2006

Рождественская М. В., “Священная история в познавательных произведениях литературы Древней Руси”, в: *Труды Отдела древнерусской литературы*, 57, С.-Петербург, 2006, 18–24.

Романчук 1999

Романчук Р., “Lectio Divina: монашеское чтение на Востоке и на Западе”, в: *Монастырская культура. Восток и Запад*, С.-Петербург, 1999, 36–43.

СРЕЗНЕВСКИЙ 1897

СРЕЗНЕВСКИЙ И. И., “Обозрение древних русских списков Кормчей книги”, в: *Сборник Отделения русского языка и словесности*, 65/2, С.-Петербург, 1897.

ТУРИЛОВ, МОШКОВА 1999

ТУРИЛОВ А. А., МОШКОВА Л. В., *Славянские рукописи афонских обителей*, А.-Э. ТАХИАОС, ред., Фессалоники, 1999.

ТУРИЛОВ, ФОМИНА 2000

ТУРИЛОВ А. А., ФОМИНА М. С., “Слово Иоанна Златоуста «О Святой Троице и о твари, и о суде Божьем»”, *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*, 2 (2), 2000, 110–118.

УХАНОВА 2013

УХАНОВА Е. В., “О «новых подходах» в работе с древнерусскими рукописными памятниками: Изборник 1076 г. и Архангельское евангелие 1092 г.”, *Славяноведение*, 4, 2013, 3–13.

ФЕДЕР 1982

ФЕДЕР У. Р., “Мелецкий сборник и история древнеболгарской литературы”, *Palaeobulgaria / Старобългаристика*, 6/3, 1982, 154–165.

——— 2005

ФЕДЕР У., “Скитски патерик”, в: *Хиляда години като един ден. Животът на текстовете в православно славянство*, София, 2005, 257–289.

——— 2008

ФЕДЕР У., *Къналжи изборникъ за възпитание на канартикина*, 1–2, Велико Търново, 2008.

ВНГ

HALKIN F., ed., *Bibliotheca hagiographica graeca*, 1–3, 3rd edition, Bruxelles, 1957 [reprinted 1986].

BIRKFELLNER 1975

BIRKFELLNER G., *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien, 1975.

——— 1976

BIRKFELLNER G., “Zur Literaturgeschichte einiger kirchenslavischer Codices vom Berge Athos in der Österreichischen Nationalbibliothek,” *Slovo*, 25–26, 1976, 241–254.

CPG

GEERARD M., ed., *Clavis patrum graecorum: qua optima quaeque scriptorum patrum graecorum recensione a primaevis saeculis usque ad octavum commode recluduntur*, 1–6, Turnhout, 1974–2003.

LECLERCQ 1982

LECLERCQ J., *Love of Learning and the Desire for God: A Study of Monastic Culture*, 3rd edition, New York, 1982.

MATEJIC, THOMAS 1992

MATEJIC P., THOMAS H., *Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library. Resources in Medieval Slavic Studies I [of RCMSS] and Seria Catalogorum III [of IDCSBS]*, 1/2, Columbus, Ohio, 1992.

MILTENOV 2010

MILTENOV Y., “A New Source for Studying the Symeonian Zlatostruy Collection,” *Scripta & e-Scripta*, 8–9, 2010, 387–404.

MILTENOVA 2013

MILTENOVA A., “Towards the History of Paraenetic Literature: Hilandar MS 382,” *Scripta & e-Scripta*, 12, 2013, 139–155.

ROMANCHUK 1997

ROMANCHUK R., “Monastic Culture and the Florilegium in Kievan Rus’,” *Slavic and East European Journal*, 41/4, 1997, 667–673.

ROUSSE 1976

ROUSSE J., “Lectio divina et lecture spirituelle. I: La lectio divina,” in: *Dictinnnaire de la spiritualité, ascétique et mystique*, 9, Paris, 1976, 470–487.

THOMSON 1982

THOMSON F. J., "Chrysostomica Palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chrysorrhoeas (Zlatostruy) Collection," *Cyrrillomethodianum*, 6, 1982, 1–65.

——— 1993

THOMSON F., "The Symeonian Florilegium—Problems of Its Origin, Content, Textology and Edition, Together with an English Translation of the Eulogy of Tzar Symeon," *Palaeobulgarica*, 17, 1993, 1, 37–53.

VEDER, TURILOV 1994

VEDER W. R., TURILOV A. A., eds., *The Edificatory Prose of Kievan Rus'* (= Harvard Library of Early Ukrainian Literature. English Translations, 6), Harvard, 1994.

VEDER 2005A

VEDER W., "The Izbornik of John the Sinner: a Compilation of Compilations," в: *Хиляда години като един ден. Животът на текстовете в православно славянство*, 20, София, 2005, 185–199 (= *Полата књигописнага*, 8, 1983, 15–37).

——— 2005B

VEDER W., "One Translation—Many Transcriptions & Scete Patericon 3&58–93," в: *Хиляда години като един ден. Животът на текстовете в православно славянство*, 23, София, 2005, 229–247.

——— 2014

VEDER W., "Gennadius Slavicus," in: *Medieval Man and His World. Studies in Honor of the 70th Anniversary of Prof. Dr. Habil. Kazimir Popkonstantinov*, Veliko Tarnovo, 2014, 273–285.

WORTLEY 2010

WORTLEY J., "The Repertoire of Byzantine «Spiritually Beneficial Tales»,» *Scripta & e-Scripta*, 8–9, 2010, 93–306.

References

Angelov B. St., "Za tri süchineniia v Simeonovite sbornitsi," *Starobülgarska literatura*, 5, 1979, 10–37.

Bogdanović D., *Katalog ćirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Belgrade, 1978.

Bulanin D., "Neizvestnyi istochnik Izbornika 1076 g.," in: *Trudy Otčela drevnerusskoi literatury*, 44, Leningrad, 1990, 161–178.

Bulanin D. M., *Antičnye traditsii v drevnerusskoi literature XI–XIV vv.* (= Slavistische Beiträge, 278), München, 1991.

Bulanin D. M., "Izbornik 1076 goda i spory o natsional'nykh primetakh v drevneishikh slavianskikh perevodakh," *Russkaia literatura*, 2, 2012, 3–30.

Bulanin D. M., "Iz istorii teksta slavianskogo «Enkhiridiona»,» in: D. M. Bulanin, A. A. Romanova, O. V. Tvorogov, F. J. Thomson, A. A. Turilov, eds., *Katalog pamiatnikov drevnerusskoi pis'mennosti XI–XIV vv.: (Rukopisnye knigi)* (= Studiorum Slavicorum Orbis, 7), St. Petersburg, 2014, 435–448.

Bulanin D. M., "«Andrianty» v staršem slavianskom perevide," in: D. M. Bulanin, A. A. Romanova, O. V. Tvorogov, F. J. Thomson, A. A. Turilov, eds., *Katalog pamiatnikov drevnerusskoi pis'mennosti XI–XIV vv.: (Rukopisnye knigi)* (= Studiorum Slavicorum Orbis, 7), St. Petersburg, 2014, 489–510.

Bulanin D. M., "Opyt rekonstruktsii glavy 3-i Izbornika 1076 g.," in: D. M. Bulanin, A. A. Romanova, O. V. Tvorogov, F. J. Thomson, A. A. Turilov,

eds., *Katalog pamiatnikov drevnerusskoi pis'mennosti XI–XIV vv.: (Rukopisnye knigi)* (= Studiorum Slavicorum Orbis, 7), St. Petersburg, 2014, 482–489.

Getov D., "Florilegium Mosquense: An Edition," *Revue d'histoire des textes*, 1, 2006, 1–36.

Granstrem E. E., Tvorogov O. V., Valevicius A., *Ioann Zlatoust v drevnerusskoi i iuzhnoslavianskoi pis'mennosti XI–XVI vekov. Katalog gomilii*, St. Petersburg, 1998.

Birkfellner G., *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien, 1975.

Birkfellner G., "Zur Literaturgeschichte einiger kirchenslavischer Codices vom Berge Athos in der Österreichischen Nationalbibliothek," *Slovo*, 25–26, 1976, 241–254.

Jelesijević Sn., "U Narodnoj biblioteci Srbije celovit prepis sastava delimično sačuvanog u Izborniku iz 1076," *Arheografski prilozi*, 33, 2011–2012, 61–78.

Ivanova Kl., "Za Khilendarskii prepis na pürviiia Simeonov sbornik," *Starobülgarska literatura*, 5, 1979, 57–96.

Kopreeva T. N., "Iz istorii bolgarno-russkikh knizhnykh sviazei," *Palaeobulgarica*, 4/1, 1980, 39–47.

Leclercq J., *Love of Learning and the Desire for God: A Study of Monastic Culture*, 3rd edition, New York, 1982.

Matejic P., Thomas H., *Manuscripts on Microform of the Hilandar Research Library. Resources in Medieval*

Slavic Studies I [of RCMSS] and Seria Catalogorum III [of IDCBS], 1/2, Columbus, Ohio, 1992.

Mihaila G., "Dve kopii Simeonova sbornika v biblioteke Rumynskoi akademii," v: *Nahtigalov zbornik*, Ljubljana, 1977, 255–280.

Mihaila G., "Spiski Sbornika tsaria Simeona v biblioteke Rumynskoi akademii," *Palaeobulgarica*, 1987, 3, 3–20.

Miltenov Y., "A New Source for Studying the Symeon Zlatostroy Collection," *Scripta & e-Scripta*, 8–9, 2010, 387–404.

Miltenov Ya., *Zlatostroi: starobŭlgarski khomile-tichen svod, sŭzŭdaden po initsiativa na bŭlgarskii tsar Simeon. Tekstologicheskoe i izvorovedsko izsledvane*, Sofia, 2013.

Miltenov Ya., "Obshchite pasazhi mezhdru kolektsiia Zlatostroi i Kniazheskii Izbornik," *Starobŭlgarska literatura*, 49–50, 2014, 28–45.

Miltenova A., "Ranniit florilegii ot khilendar-skii sbornik № 382 i bŭlgaro-srŭbskite knizhovni vrŭzki prez Srednovokovieto," in: *Međunarodni naučni skup Osam Vekova Hilandara. Istorija, duhovni život, književnost, umetnost i arhitektura*, Oktobar, 1998, Belgrade, 2000, 317–324.

Miltenova A., *erotapocriseis. Sŭchineniata ot kratki vŭprosi i otgovori v starobŭlgarskata literatura*, Sofia, 2004.

Miltenova A., "Za pronikvaneto na starobŭlgarski vŭproso-otvetni sŭchineniia v ruskata knizhnina," in: A. Vacheva, I. Chekova, eds., *Rekata na vremeto. Sbornik statii v pamet na prof. Liudmila Boeva (1934–2001)*, Sofia, 2007, 44–60.

Miltenova A., "Za edin predpolagaem iztochnik na Suprasŭlskii sbornik," in: *Preotkrivane: Suprasŭlski sbornik, starobŭlgarski pametnik ot X vek*, Sofia, 2012, 159–175.

Miltenova A., "Skazanie o dvenadsati snakh tsaria Shakhinshakhi: novye dannye," in: *Khristianskii Vostok*, 6 (12), St. Petersburg, Moscow, 2013, 362–377.

Miltenova A., "Towards the History of Paraenetic Literature: Hilandar MS 382," *Scripta & e-Scripta*, 12, 2013, 139–155.

Miltenova A., Getov D., "Vizantiiskii pametnik «FLORILEGIUM MOSQUENSE» i negovite slavianski prevodi," in: *Međunarodna konferentsiia "Vizantiiskoto kulturno nasledstvo i Balkanite", septemvri, 6–8, 2001, Plovdiv, Plovdiv*, 2002, 305–320.

Miltenova A., Pavlova R., "Pandekti," in: *Kirilo-Metodievskia entsiklopediia*, 3, Sofia, 2003, 61–66.

Mushinskaia M. S., Mishina E. A., Golyshenko V. S., Moldovan A. M., eds., *Izbornik 1076 goda*, 2nd edition, 1–2, Moscow, 2009.

Nikolov A., *Povest polezna za latinite: pametnik na srednovokovnata slavianska polemika sreshtu katolitsizma*, Sofia, 2011.

Popovski J., "The Pandects of Antiochus. Slavic Text in Transcription," *Polata knigopisnaja*, 23–24, 1989, 1–202.

Prokhorov G. M., "Keleinaia iskhastskaia literatura (Ioann Lestvichnik, avva Dorofei, Isaak Sirin, Simeon Novyi Bogoslov, Grigorii Sinaït) v biblioteke Kirillo-Beozerskogo monastyria s XIV po XVII v.," in: *Monastyrskaia kul'tura. Vostok i Zapad*, St. Petersburg, 1999, 44–58.

Pudalov B. M., "Literaturnaia istoriia 1-i («drevneishei») redaktsii Izmaragda," *Drevniaia Rus'. Voprosy medievistiki*, 2 (2), 2000, 76–94.

Pudalov B. M., "K literaturnoi istorii sbornika «Izmaragd»: formirovanie 2-i («Osnovnoi») redaktsii," in: *Trudy Otdela drevnerusskoi literatury*, 55, St. Petersburg, 2004, 330–342.

Romanchuk R., "Monastic Culture and the Florilegium in Kievan Rus'," *Slavic and East European Journal*, 41/4, 1997, 667–673.

Romanchuk R., "Lectio Divina: monasheskoe chtenie na Vostoke i na Zapade," in: *Monastyrskaia kul'tura. Vostok i Zapad*, St. Petersburg, 1999, 36–43.

Rozhdstvenskaja M. V., "Sviashchennaia istoriia v poznavatel'nykh proizvedeniakh literatury Drevnei Rusi," in: *Trudy Otdela drevnerusskoi literatury*, 57, St. Petersburg, 2006, 18–24.

Rousse J., "Lectio divina et lecture spirituelle. I: La lectio divina," in: *Dictionarynaire de la spiritualité, ascétique et mystique*, 9, Paris, 1976, 470–487.

Thomson F. J., "Chrysostomica Palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chrysorrhous (Zlatostroy) Collection," *Cyrillicmethodianum*, 6, 1982, 1–65.

Thomson F. J., "The Symeon Florilegium—Problems of Its Origin, Content, Textology and Edition, Together with an English Translation of the Eulogy of Tzar Symeon," *Palaeobulgarica*, 17, 1993, 1, 37–53.

Turilov A. A., Moshkova L. V., *Slavianskie rukopisi afonskikh obitelei*, A.-Ae. Tahiaos, ed., Thessaloniki, 1999.

Turilov A. A., Fomina M. S., "Slovo Ioanna Zlatousto «O Sviatoi Troitsi i o tvari, i o sude Bozh'em»," *Drevniaia Rus'. Voprosy medievistiki*, 2 (2), 2000, 110–118.

Ukhanova E. V., "O «novykh podkhodakh» v rabote s drevnerusskimi rukopisnymi pamiatnikami: Izbornik 1076 g. i Arkhangel'skoe evangelie 1092 g.," *Slavianovedenie*, 4, 2013, 3–13.

Veder W. R., "Meletskii sbornik i istoriia drevnebolgarskoi literatury," *Palaeobulgarica*, 6/3, 1982, 154–165.

Veder W. R., Turilov A. A., eds., *The Edifying Prose of Kievan Rus'* (= Harvard Library of Early Ukrainian Literature. English Translations, 6), Harvard, 1994.

Veder W., "The Izbornik of John the Sinner: a Compilation of Compilations," in: *Khiliada godini kato edin den. Zhivotŭt na tekstovete v pravoslavnoto slaviansvo*, 20, Sofia, 2005, 185–199 (= *Polata knigopisnaja*, 8, 1983, 15–37).

Veder W., "One Translation—Many Transcriptions & Scete Patericon 3&58–93," in: *Khiliada godi-*

ni kako edin den. Zhivotiūt na tekstovete v pravoslavnoto slavianstvo, 23, Sofia, 2005, 229–247.

Veder W., “Skitski paterik,” in: *Khiliada godini kako edin den. Zhivotiūt na tekstovete v pravoslavnoto slavianstvo*, Sofia, 2005, 257–289.

Veder W., *Kūniazhii ibornikū za vūzpitatie na kanartikina*, 1–2, Veliko Tarnovo, 2008.

Veder W., “Gennadius Slavicus,” in: *Medieval Man and His World. Studies in Honor of the 70th Anniversary of Prof. Dr. Habil. Kazimir Popkonstantinov*, Veliko Tarnovo, 2014, 273–285.

Wortley J., “The Repertoire of Byzantine «Spiritually Beneficial Tales»,” *Scripta & e-Scripta*, 8–9, 2010, 93–306.

Anissava Miltenova

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences (Sofia)

Later Echoes of the So-called *Kniazheskii Izbornik* in Old Slavic Literatures

Abstract

There is a proposition in palaeoslavistics that the reconstructed prototype of the *Izbornik* of 1076 is a composition designated as the *Kniazheskii Izbornik*, which originated from the time of the Bulgarian Tsar Peter (927–969). This article presents an overview of the contents of three manuscripts, which are copies of texts in the so-called *Kniazheskii Izbornik*: No. 162 from the collection of the Moscow Theological Academy, from the 15th century, Russian origin; No. 189 from the collection of the Hilandar Monastery and which is composed of two parts: Part 1 from the beginning of the 17th century, probably written by a copyist from Moldavia, and Part 2 from 1684, Russian in origin; and No. 280 (333) from the collection of St. Synod of the Romanian Orthodox Church, 15th–16th century, Moldavian in origin. There are suggestions for primary sources of these manuscripts, and the article considers the paths by which texts identical to the *Kniazheskii Izbornik* found their way into miscellanies in the Late Middle Ages. The three miscellanies under discussion are important witnesses of the paraenetic literature in the earliest period of the Slavia Orthodoxa, which integrated homilies of John Chrysostom, question and answers, interpretations of the Scripture, wise sayings, narration, and apophthegmata from the Paterikon and fragments of the *Kniazheskii Izbornik*.

Keywords

Izbornik of 1076, paraenetic literature, compilation, composition, erotapokriseis, instructive chapters

Анисава Милтенова, проф. дФН

Ръководител на направление за стара българска литература

Институт за литература, Българска академия на науките

Бул. “Шипченски проход”, 52, бл. 17, София 1113

България / Bulgaria

amiltenova@gmail.com